

Károlyi Amy

A SZÖRNYETEG KOPORSÓJA

Felajánlva mindnyájunk békéjéért és nyugodt munkájáért

Weöres Sándor forradalmár. Az arénákhoz és elszavalt kiáltványokhoz nincs köze: nyelvi forradalmár. Nyelvteremtő és megőrző. Generációk beszélnek rosszabbul nélküle. S az utána következő nemzedék, ha jól használja a mondathangsúlyt, nem tudja, hogy neki lehet hálás. Ezért van sok köze az avantgárdhoz. Eszköznek tekintette, nem célnak.

*

Vannak WS-nél lappangó és kikerült kérdések. Az avantgárd, a politika és a nemzeti kérdés.

Az avantgárd, úgy vélem, az őseemberrel kezdődött. Az első fadarabbal, mellyel ki tudja, milyen okból vonalakat (jeleket?) húztak a porba. Ezek a vonalak nagyon fontosak. Részben a mozgás (mozgatás?) öröméhez tartoznak, másrészt, akarva, nem akarva értelmet nyernek, legalábbis esztétikait. A pont, a kör, a félkör, a vertikális vagy horizontális vonal, a kacsaringózás, a keresztbe tett ágak lassan átváltoznak jelekké, holddá, nappá és hullámokká, emberfejékké és szemekké, dárdákká és keresztékké, és igen – kunyhóbejáratokká, a születés és eltávozás jeleivé. Hároméves gyermekeink avantgardisták.

Nem véletlen, hogy a modern avantgárdot megelőzte a primitívek iránti érdeklődés. Az afrikai és sardegnai tengerből hullám kidobálta kulúkus szobrocskák az ausztráliai, fakéregre vésett vonalrajzokat előlegezik. S ez nemcsak a képzőművészetben van így. Mert a művészetek oszthatatlanok. Komplikált ritmusokon áthangzik a vad törzsek dobolása, a versben rejtezik az építőművészet is. A célra felfelé törő versépítkezés. A piramisépítészet rokona a vers, a húsvét-szigeti bálványoké, amint tömbre kerül.

Erre jött rá a tizenégy-tizenöt esztendő kamasz WS, a két tárgyból elbuktatott reál gimnáziumi tanuló, a korabeli irodalmi idillek és pátoszok idején. Mezopotámiai kultúrák leltek otthonra a csöngői cseresben, és Humbaba ijesztő maszkját öltötte fel a laponra a kondás. Húszéves kora körül költötte újra a Gilgames-eposzt, s az óegyiptomi írnok figurája is közeli korból való. Társasága istenek és istennők, s az örök és felemelő nőiséget a vajú dó bölénytehénben találta meg.

Ezek témák, atmoszférák. Más az avantgárd menetrendje. Ott a forma a kezdet. Ott az előzmény szilánkká töredek, s a maradék szavakból, főnevek, igék, sőt igekötők kiperált génjeiből születik az új. Sorolhatnánk versek egymásutánját, melyek így vagy úgy az avantgárd ihletései. Pl. a kolosszus tankja:

*füstöl a tábornok
csikorgó szeke-
recsegő kere-
köhögő mene-
kürtől a kolosszus
a kolosszusnak a*

Ezt csinálta Hlebnyikov a húszas években (akit WS nem ismerhetett nyelvi és életkori különbségek miatt), és így alkotott Rimbaud, ha irgalmasabb volt is a nyelvhez.

Fülep Lajoshoz írt levelében WS maga számol be új versírási módszeréről.

„Az UTCAZAJ című írást előre is mentegetem, nem tudom, hogy vers-e, de meg kellett kísérle-
nem, mi történik akkor, ha az ember elszakítja a szavak, mondatok, grammatikai kapcsolatok
vezető zsinórját, és egészen porhanyóvá zúzott anyagból kell szerkezetet, szilárdságot, határozott
jellegű objektumot formálni. Ezt a kísérletet, akár sikerült, akár nem, folytatni is szeretném.

Az UTCAZAJ egy tervezett négytétéles mű allegója; az andante, ha meg tudom oldani, plein
air lesz, zold, csillogó lombreflexekkel, hatalmas nyugalomú szófelhővel; a scherzo ugyanoly brut-
tális lesz, mint a meglévő allegro, soknyelvű szózagyalék, durva dalszöveg foszlányokkal; a fi-
nale templomi jelenet lesz, biblikus szörnyek gomolygása.”

Minden valószínűség szerint az UTCAZAJ-ból lett a RELÁCIÓK: Mancsi az utcán, nép-
gyűlésen, kiránduláson.

A finale vagy nem készült el, vagy még lappang, vagy elveszett.

Ezt a nyelvi forradalmat jelentő kifejezésmódot neveztek aztán „játéknak”. Ahogy
a természet is bizonyára „játszik”, mikor a kenguru bundájára kis bölcsőt varr a ba-
bakenguru számára. Újít.

A nyelvteremtés ellenséges cslekedetnek minősült; amit nem értettek, az érthetel-
len. Tanúja voltam, mikor egy ilyen kiátkozott vers kinyílt a publikum számára, s a
„nem akarom megérteni” görcséből feloldódtak az arcvonások, s az elutasító kezek
megtapsolták az „érthetetlen”, tehát ellenségest. Debrecenben történt vagy harminc
éve egy középiskolában. Az első sorban ülő tanárnők szigora megenyhült, szinte meg-
szépültek, átérezve a vers szerkezetének derűjét.

De most folytassa Sándor, egy Fülep Lajosnak írt leveléből idézve:

„Amíg nem tudod a sugallat tartalmait és formáit teljes alázattal, műgonddal, eredetieskedés
nélkül követni: ne foglalkozz oly költészettel, mely a szokásos gondolatfűzést meglazítja vagy el-
hagyja. **IOBB A GYALOGJÁRÓ VERS, HA KÖVETHETŐ, MINT AZ ÉRTELEM NYŰ-
GEIBŐL KIOLDOTTAN REPÜLŐ VERS, HA KÖVETHETETLEN, ZAVAROS, SZÉT-
FOLYÓ.**

MENNÉL SZILAJABB PEGAZUSRA ÜL valaki, annál éberebb és gyakorlottabb lovas le-
gyen; **mennél nagyobb a külső szabadság, a szokásos kifejezésmódtól elrugaszkodás, annál na-
gyobb legyen a belső fegyelem.**

Az értelmellen vers híven vezeti az ismeretlenből érkező áramokat – a tudatalatti ösztönvilág,
a tudatfeletti intuíció, isteni sugallat áramait –, ha ezek az áramok valóban jelen vannak; s az
értelmetlen vers belülről sugárzó jelentést nyer általuk. De ahol az áramok nincsenek jelen: ott
az értelmetlen vers valóban értelmetlen, semmi más. Képzeld el egy szerelőmunkást, aki villany-
drótot csavar az állványra, hogy a drót áramot vezessen; utána felmászik a póznára egy majom,
ő is faháncsot csavar, komoly képpel, lázas és mutatványos fontoskodó mozdulatokkal. A majom-
nak bizonyára nagyobb közönségsikere van, mint a szerelőmunkásnak; de a villanyáram mégis
a munkás drótján bír csak áramlani.”

Ezek a gondolatok, tehát hogy a külső szabadságot belső tudás, tapasztalat, fegyelem stabilizálja – majdnem azonos megfogalmazásban elhangzottak Párizsban egy piaci presszó utcára kitett pici asztalkájánál. Beszélgetőpartnerei Domokos Mátyás, Kormos István és egy párizsi magyar irodalmár voltak. A majompélda nagy derűséget keltett.

Megismételve önmagam: sorolhatnánk a versek egymásutánját, melyek így vagy úgy az avantgárd ihletései. De megállok a KILENCEDIK SZIMFÓNIA-nál, mely a kezdetben feltett kérdésekre egy személyben válaszol.

Ez a vers A SZÖRNYETEG KOPORSÓJA, 1955–1958 közt készült. Nem az éppen kívánatos versek közül való volt. Sem témáját, sem nyelvi megformálását illetőleg. Talán azért is maradt a tárgyalatlan, „noli me tangere” versek csoportjában. Kötelességem szólni róla.

Kezdjük a szétdarabolt nyelvel. Az érthetetlennek mondott „tabu”-val, mi nyelvi-
leg valóban könyörtelen és publikumpukkasztó. Mitológiai alakzatokká változó szavak, ennek kezdődik és amannak folytatódik, akár a lóban folytatódó faun. A láthatatlan belső adhézió mégis érthetővé teszi. Ez a belső mágneses vonzás különbözteti meg az álavantgardisták szöszecskájától.

„*Effajta vers a világ költői felmérésének új és ősi eszköze*”, mondja WS. Ez a mondat már tartalmi területekre vezet át. WS versei nagy részében politikus költő, de nem a piaci hajba kapás arénájából való, vagy a szónoki csatározások szintjéről. Légy hű önmagadhoz, s inkább légy áldozat, mint árus: ez az ő politikuma, mely mindig és minden irányban humánus célú. WS-nek a sorsangyalok nem a mindenkori kívánalmaknak megfelelő zászlórudat nyomták a kezébe, hanem a ceruzát.

Vallassuk meg ezt a ceruzát, mielőtt grafitja megkopik, mit mond 56-ról. És sose felejtsük, e sorokat WS írta, a „fellegjáró”. Így élte át népe léthelyzetét WS. Itt 56 VÉN CIGÁNY-a szólal meg. Az egész KILENCEDIK SZIMFÓNIA ide kíváncozna, de hadd idézzek belőle.

*Halljátok, érsekek a víz alatt,
börtelen koponyáton hinár-fonat
mellekben apró halak
a korall-trónuson
vihar-hajszolta baldachin tövében
a rejtett áramlatban
sebes futásotok
ahogy a szentségtartót vizitek
ti lengermélyi kardinálisok
ahogy vágattok a tömjénharanggal
matracból tépett szürke hajjal
melyben az elítélt hörög*

.....
*ti boldogabbak vagytok
mint fõnn a sok zengõ rokon
a hét testvér az elvett parlagon
a koldus szél a kapualjban
s a mindent folfaló és mégis éhes ördögök*

*ama tiltott helyen
hol nem zizzenhet senki más
csak léptei raboknak
kik fűrészpórral s rothadt vérrel
teli talicskát tologatnak
és tudják hogy minden hiába*

S már közeledik is a vaslábú kolosszus a mindenkori rabszolgák felé. És mit mondanak a mindenkori eltiprónak a mindenkori rabszolgák?

*azt hiszitek, az ördöggel
megalkusztok a föld zsírján –
amit tudunk nem tudjátok:
korlát mögött állunk
lenyírták szakállunk
tovarepulnénk de nincsen szárnyunk*

.....

*amit tudunk nem tudjátok:
kötelek közt járunk
malomban darálunk
tovarohannánk de kötve lábunk
elhordják a lányainkat
eladják a fiainkat.*

.....

*amit tudunk nem tudjátok:
hajcsár, bíró büntet
kés tölti kezünket
saját kezünkkel szűrnak le minket
ütnek ha nem felénk fordul
kicserélik ha kicsorbul*

.....

*ösvényl nem találunk
ketrecünk visszüik ha szökve szállunk
s ha zsinórunk tán lepattan
béklyót hordunk önmagunkban*

WS nem volt érzelmes. Viszont érzelmei vele azonos materiából valók voltak, vagyis őszinték és megingathatatlanok. Sose színezte őket, mint a színpadi szereplők az arcukat, hírlapi reflektorfényt sem eresztett rájuk. Valódiak voltak érzelmei, akár az Anyáról, a szerelemről vagy a Hazáról beszélt. Akit WS szeretett, az biztos lehetett abban, hogy az égő házba is érte megy. Propagandát sose csinált érzelmeinek. A nemzetieknek sem. Ugyanolyan gyöngéden szemlélte a csöngői réteket, mint a balholmi lányok mosolyát.

Hazafisága is ebben a gyöngéd ragaszkodásban manifesztálódott. Kemenesalja és a Bodrog-vidék megtalálta örökkévalóságát WS költészetében. S aki hiányolja WS-ben a szociális állásfoglalást, annak ajánlom, hogy olvassa el a PSYCHÉ-ben az akasztott legények goyai jelenetét, ami nem szociológiai tanulmány, nem falukutatás, nem tudományos világnézet, hanem villámcsapás világitotta költészet.

A NEMZETI kategóriába helyezném WS nyelvhasználatát, mely az archaikustól a nagyvárosi szlengig terjed. S mindezt filológiai kínlódás nélkül, beleszületve minden korszak és minden táj magyar nyelvébe: anyanyelvi szinten. Ez adja nyelve üdeségét, a korhoz, helyzethez, jellemhez, témához illő megszólalást, akár a filozófia, akár a piaci farce nyelvén.

Ha valahol, itt helyén van a babitsi sor: „*a dal szüli énekesét*”. S az utóbbi évtizedek nemigen favorizált nagysága, Széchenyi szerint is: „*nyelvében él a nemzet*”. Ettől is olyan mélységes magyar költő WS, világirodalmi színvonaláról most nem beszélve.

Így is lehet a költő hazafias, a nyelv vitalitásával táplálva, és nem frázisokkal. Neki csak Segesvár hiányzott, hogy Petőfi-nimbusz vegye körül. Ámbár a költő elhallgattatása legjobb alkotóidejében (lásd A KÉTFEJŰ FENEVAD drámát, 1972–1984) egyenlő az alkotó megsemmisítésével.

Eltértünk egy kissé a SZÖRNYETEG-től, de csak azért, hogy visszatérjünk hozzá. A mindent letipró kolosszus keretlegényeit a KILENCEDIK SZIMFÓNIA pokoli Scherzója mutatja be.

*Nevük: Csombor, Szeretszke, Vájnok,
kavargó füstből lett nevek,
sosem éltek ilyen családok;
mint a szatírok és najádok
származnak a gázmesterek.*

*Meg-nem-születettek kiontott
magzatvízben fetrengenek,
születnek orcátlan porontyok,
fürgék, falánkok, mint a pontyok,
ők lesznek a gázmesterek.*

Hadd zárjuk ez írást a SZÖRNYETEG finaléjával, mely a kompozíciótól elszakítva an-tedatálan és más címmel jelent meg (az HOMMAGE À REVERDY című ciklusban LES PAS MAUDITS 1940 címmel), hogy ne veszélyeztesse a könyv megjelenését s a költő életét.

NÉZZÉTEK E HULLÁMZÓ KOPORSÓKAT
*nem késem el a temeléstől
várni kell tovább
a levegőbe vert colóp mellett*
EZEK VOLTAK A TI FORRÁSAITOK
*szekérre dobálják
temetés ahol elevent temetnek
begyömösözik és folyton pillogat*
EZEK VOLTAK A TI SZELLŐITEK A TI FOLYÓITOK
*ahol az elvetélés köralakú éneke
ahonnan a nyoszörgő kórus
ahogy az egymást kifosztás rángatódása*
A LETAROLT ERDŐ TEMETETLEN
A LELÖTT MADÁR TEMETETLEN
de él akil temetnek

*és aki újra enni kért
rosszul meghalás örök vonaglása
gyász az elevenekért*
**LÓTT SEBEITEKKEL NÉZZETEK RÁNK
MI TETTÜK TÖNKRE VILÁGOK**

A SZÖRNYETEG finaléja requiemje a pesti csöpp parkokban elfoldelt gyertyafény- és mécsimbolygás alatt heverő tizennégy-tizenöt éves hősöknek. A SZÖRNYETEG háromszorosan remekmű. A nagy költészet szavaival szólaltat meg egy modern művészetű irányt, s ennek halálkiáltásába csavarja politikai véleményét, hazája feltését és elsiratását.

Weöres Sándor sírjából a holtak „szeme-pillogása” vádlón tekint ránk, amíg magyar nemzet létezik. Számptalan egyéb műve mellett a SZÖRNYETEG teszi őt korunk *nemzeti költőjévé*.

Tandori Dezső

A SZEMÉLYES AVANTGÁRD

1

*„...feje felett kis fényben pislogott a
szűkreszabott, haszontalan öröklét.”*

(Jékely Zoltán:

AZ UTOLSÓ SZÓ JOGÁN)

„Csatavesztés a földeken.

Honfoglalás a levegőben.

Madarak, nap és megint madarak.

Estére mi marad belőlem?”

(Pilinszky János:

VAN GOGH IMÁJA)

Ha – mihelyt – mondunk valamit, máris idézünk. Külön ilyes jel nélkül; úgy is. Nincs pontos képe annak, aminek kifejezéséről szó lenne, sőt, az sem bizonyos, bárminek is történetesen elsődleg épp a kifejezéséről van szó; hogy szó van-e; annyi bizonyos, hogy ez így „valami van-dolog”. Mármost az idézőjel csak elkövetkezett, s következnek akkor az a pár kijelentés-kérdés is, ahol szinte minden szó beidézelezendő, amennyiben pontos kifejezésértékre törekszünk. Lássuk e kérdés-kijelentéseket.

Hol tart, bármikor is, épp, a művészet? Tart-e valahol, egyáltalán? Előtte azonban: van-e „a” művészet? Tart-e, azaz „tart-e” bárhol is? Van-e a művészetnek „bármikora”? Van-e, mi több azután, „a” művészetnek – van-e ilyen? – „külön útja”, külön „ideje”? S maga „a” művészet nem épp ama megfoghatatlan-e, amelynek nem okvetlenül biztos, hogy a „kifejezéséről” van szó... S így tovább. De vigyázat!